

HET WEZEN VAN DE POËZIE

ALICJA GESCINSKA

Het is zondagochtend. Ik ken geen mooiere poëzie dan wat ik nu door het raam zie. De opkomende ochtendzon speelt door het gebladerte van de bomen een spel van licht en schaduw. Dauwdruppels glinsteren op het gras. En mijn drie zoontjes hollen en huppelen vol overgave door de tuin, alsof hierin de ware zin van het leven ligt. Dostojevski schreef ooit dat wie een kind ook maar één traan ziet huilen onmogelijk nog in God geloven kan. Maar als je een kind een gelukkig kind ziet zijn, ben je heel soms haast geneigd om te denken: misschien is het goddelijke nog niet helemaal van de aardbol verdwenen.

De poëzie lezen in de wereld rondom; waarschijnlijk zijn er tegenwoordig meer mensen die dat nog doen dan dat er zijn die effectief een dichtbundel openslaan om in poëzie de wereld te lezen. Het lezen van gedichten lijkt soms nog slechts een relict uit een vervlogen tijd, een activiteit voor een niche van een niche in de samenleving. De weinige mensen die ik ken die nog op regelmatige basis gedichten lezen, zijn zelf schrijvers, filosofen of kunstenaars. In mijn ruimere vriendenkring is het lezen van poëzie een zeldzame aandoening.

Het doet me denken aan wat Wislawa Szymborska vele jaren geleden al treffend beschreef in het gedicht 'Lofdicht op mijn zuster'. Daarin vertelt Szymborska in de haar kenmerkende lichtvoetige, maar nooit lichtzinnige stijl – evenzeer vervuld van ironie als van gewichtige waarheid – hoe niemand in haar familie gedichten schrijft: haar zus niet, haar moeder niet, haar vader niet. En zo zijn er ontelbare families, merkt ze op. Daar morst men geen koffie op een manuscript, daar serveert men soep zonder diepere betekenislagen. Men doet er wel aan gesproken proza, en scheidt een oeuvre dat geheel uit postkaartjes bestaat. Met daarop steeds de boodschap dat alles, alles, alles later wel verteld zal worden.

Het gedicht dateert al van 1976. Het is geen onbelangrijk detail dat er toen veel meer gelezen werd dan nu, en zeker in een land als Polen. Het was een land dat onder het communisme van zoveel verstoken was, maar waar kunst en poëzie gelukkig wel nog konden floreren, ook al was alles rondom verdord geraakt door het moreel en maatschappelijk tekort van een verdrukkend regime. Het was een tijd nog zonder internet en smartphones, nog zonder het divertissement dat de klok rond op ons afkomt via allerlei schermen om ons heen. Maar ook toen al waren gedichten – en zeker het schrijven ervan – een existentieel tijdverdrijf van de enkeling.

Taal en denken

Vandaag heeft de algehele ontleding ons nog verder van de poëzie weggedreven. En de gevolgen daarvan zijn niet gering. Er zijn talloze afgeleide voordelen verbonden aan het lezen van gedichten. Het is bijvoorbeeld een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling van onze taalvaardigheid, en bijgevolg voor een heleboel andere competenties die allemaal steunen op onze kennis van, en gevoeligheid voor taal. Taal is de motor van onze gedachten. Wie zijn taal beter beheerst, kan beter denken. En wie beter kan denken, is beter in staat nieuwe dingen te realiseren. Taal is ook de steunpijler van ons bewustzijn. Hoe anders zouden we herinneren en vooruitkijken, overpeinzen en in gedachten verdwalen, mocht ons bewustzijn het zonder taal moeten stellen? Hoe verfijnder onze taal, hoe verfijnder ons bewustzijn.

Schoonheid

Het lezen van gedichten is ook belangrijk voor de ontwikkeling van onze gevoeligheid voor ritme. Ritme is de hartslag van elk gedicht. Een gedicht waarvan het hart niet klopt, klopt niet. En ook onze gevoeligheid voor schoonheid in het algemeen wordt aangewakkerd door het lezen van poëzie. Het belang daarvan kan niet genoeg benadrukt worden, want zonder schoonheid zou het leven ondraaglijk zijn. Een esthetische ervaring is geen zintuiglijke ervaring; het is een existentiële, misschien zelfs een metafysische ervaring. De overweldigende schoonheid van een klaterende waterval, van een schilderij, van een muziekstuk, van een gedicht: dat helpt ons om het leven en de wereld te omarmen. Schoonheid maakt geen einde aan alle ellende en het gebrek in de wereld, maar maakt die wel wat draaglijker. Soms toch.

Inspiratie en aspiratie

En dan is er ook nog de motiverende kracht die van de dichtkunst uitgaat; het ontzag en de eerbied voor een schepping zo groots als een prachtig gedicht. De Duitse filosoof Max Scheler ontwikkelde in het begin van de 20^e eeuw een filosofie waarin hij stelt dat voorbeeldfiguren essentieel zijn voor de mens om waardevolle dingen te kunnen realiseren. De held, de kunstenaar, de heilige: in hun voorbeeld vinden we niet enkel een leidraad, maar ook een motivatie voor ons eigen handelen. Het heldhaftig optreden van anderen kan ons motiveren om zelf moediger te zijn. Een muzikaal meesterwerk kan ons

motiveren om zelf ook muziek beginnen te maken. De zelfopoffering waartoe de heilige in staat is, kan ons inspireren om wat minder aan ons eigenbelang te denken. Zo gaat er ook van de poëzie en de poëet een motiverende kracht uit. Poëzie is een bron van inspiratie en aspiratie: een motor die ons kan voortdrijven om zelf dingen te realiseren die het alledaagse overstijgen en groots zijn in hun betekenis. Daar zijn vele voorbeelden van te bedenken. Sylvia Plath heeft talloze vrouwen geïnspireerd om de pen ter hand te nemen en de wereld van de poëzie te betreden. De inspirerende invloed die Rimbaud uitoefende op de symbolisten, dadaïsten en surrealisten is tig malen groter dan zijn eigen oeuvre. De poëte maudit – niet enkel Rimbaud, maar ook Baudelaire, Verlaine, en anderen – heeft de poorten van de poëzie geopend voor een heleboel latere schrijvers.

Begrip

Dat is allemaal van het grootste belang. Het zijn belangrijke argumenten om het lezen van poëzie collectief te herwaarderen. Maar de argumenten die ik hierboven aanhaal, betreffen allemaal afgeleide voordelen van het lezen van poëzie. De ware kern van poëzie ligt in haar intrinsieke betekenis en kracht. Niet in wat ze met ons *doet*, maar wat ze voor ons *is*. Wat is poëzie? Het is een simpele vraag, maar zoals al te vaak zijn de simpelste vragen het moeilijkst te beantwoorden. Een definitie van poëzie geven is als een definitie van liefde geven: elke omschrijving zal tekortschieten. Poëzie en liefde; je weet wanneer het er is, je weet wanneer het echt is of niet, maar die echtheid of essentie in woorden vatten is even onmogelijk als dromen met een vlindernet vangen.

Stukjes werkelijkheid

Met poëzie kun je dingen uitdrukken zonder ze te zeggen. Met poëzie krijg je dingen gezegd die in een prozaïsch narratief of wetenschappelijk vertoog hun zeggingskracht zouden verliezen. Een van mijn favoriete versregels uit het werk van Paul Snoek toont dat mooi aan. Het gaat om het laatste gedicht uit de cyclus 'De omhelzing'. Die maakt deel uit van de dichtbundel *Nostradamus* (1963), een bundel die voor velen geldt als een absoluut hoogtepunt uit het oeuvre van Snoek. Het gedicht waarvan sprake is een jubelende lofzang op het leven. En het eindigt met de boodschap dat het tijd is om 'God te danken voor de goedheid van de goden'.

Een prachtige regel. Maar mochten deze woorden in eender welk ander soort tekst of betoog staan, het was pure nonsens. Theologisch, filosofisch, laat staan wetenschappelijk, is het erg moeilijk om de waarheidswaarde en betekenis van deze woorden te bekrachtigen. God danken om de goedheid van de goden. En toch klopt die regel en houdt hij steek, en drukt Snoek met die enkele woorden een waarheid uit die verloren zou gaan in elke andere vorm van schrijven. Daarin ligt de kracht van poëzie: de kracht om dingen uit te drukken die anders onzegbaar zijn. De poëet graaft in woorden stukjes van de werkelijkheid op. En maakt die voor ons aanschouwelijk.

Campo Di Fiori

Een goed gedicht doet je dingen begrijpen, zonder stichtend te hoeven zijn. Als ik voor mezelf bijvoorbeeld moet uitmaken waaruit ik het meest begrip heb gehaald van wat de Shoah werkelijk betekend heeft, dan moet ik erkennen dat de literatuur en de poëzie veel belangrijker voor me zijn geweest dan historische naslagwerken of eender welke documentaire of film over het onderwerp. Een encyclopedie levert kennis, maar begrip krijg je door kunst, door poëzie. Over de morele ambiguïteit van het ouderschap en de morele kwelling van de overlevenden zijn talloze boeken geschreven. Het is een onderzoeksgebied op zich in de psychologie en filosofie. Maar niets geeft de werkelijke complexiteit zo goed weer – althans voor mij niet – als het gedicht 'De overlevende' van Tadeusz Rozewicz. Rozewicz zat tijdens de oorlog in het verzet, net als zijn oudere broer, Janusz, die ook dichter was en die in 1944 door de Gestapo geëxecuteerd werd. 'De overlevende' begint en eindigt met de woorden: 'Ik ben vierentwintig / naar de slachtbank geleid / overleefde ik.' De versregels daartussen drukken op ontstellende wijze een staat van morele verwarring uit en een verlangen naar opheldering. Het zijn woorden die barsten in onze ziel veroorzaken. Maar het is via die barsten dat een licht naar binnen kan schijnen, waardoor we meer begrip krijgen van de werkelijkheid: hoe die toen was en nu is.

Zo is het ook met wat misschien wel het bekendste gedicht is van Czesław Miłosz: 'Campo Di Fiori'. Miłosz schreef het nog tijdens de oorlog, naar aanleiding van het uitbreken van de opstand in het getto van Warschau in 1943. Wanneer ik aan het getto en de opstand denk, gaat mijn eerste gedachte uit naar Giordano Bruno, mijn tweede naar een zweefmolen.

Op het eerste gezicht vertellen die uiteraard niets over hoe het leven in het getto was. De zestiende-eeuwse renaissancefilosoof uit Italië heeft rechtstreeks niets te maken met de gruwel van het getto. En het feit dat er vrolijke muziek klonk en mensen plezier maakten op een zweefmolen aan de ene kant van de gettomuur, terwijl er aan de andere kant liquidaties plaatsvonden, zegt ons niet heel veel over wat er in het getto gebeurde, hoe er geleefd en gestorven werd. En toch. Toch zegt dat iets over de morele schizofrenie waaraan de wereld lijdt. En de manier waarop Miłosz de beelden van de executie van Bruno – die in 1600 door de inquisitie op de brandstapel werd gezet – verbindt met de beelden van Warschau 1943, drukt op de een of andere manier een waarheid en boodschap uit die verhalend of verklarend niet te zeggen vallen.

Reddende kracht

Miłosz is een van mijn favoriete dichters. Zijn gedichten zijn voedsel voor de geest en balsem voor de ziel: intellectueel en tegelijk emotioneel doorleefd. Een lichtbaken voor de mensheid op drift. Miłosz was doordrongen van het besef dat poëzie tot doel heeft betekenis in de wereld te brengen en zin aan het leven te geven. De Ierse dichter en Nobelprijzslareaat Seamus Heaney was bevriend met Miłosz. Hij vatte het prachtig samen in de necrologie die

hij in 2004 over Milosz schreef. 'His life and works were founded upon faith in "A word wakened by lips that perish".' Die laatste woorden komen uit een versregel van Milosz zelf, uit het gedicht 'Betekenis'. Daarin schetst hij de worsteling met de mogelijkheid van de zinledigheid van het bestaan. Misschien heeft niets een diepere betekenis. Maar zelfs indien dat zo zou zijn, zal er steeds een dichter opstaan om het woord te nemen als daad van verzet, als aanklacht tegen de absurditeit van het zijn, vanuit de overtuiging dat de poëzie een middel is om de ledigheid van het bestaan te bestrijden. Milosz bezat een vurig geloof in de 'saving power of poetry', zo concludeerde Heaney nog. Of poëzie levens kan redden, zal voor discussie vatbaar zijn. Maar dat ze levens kan vullen, met betekenis en begrip, weet iedereen die ook maar een enkel écht gedicht écht gelezen heeft. Poëzie geeft zin en betekenis aan ons bestaan, en aan wie we zijn.

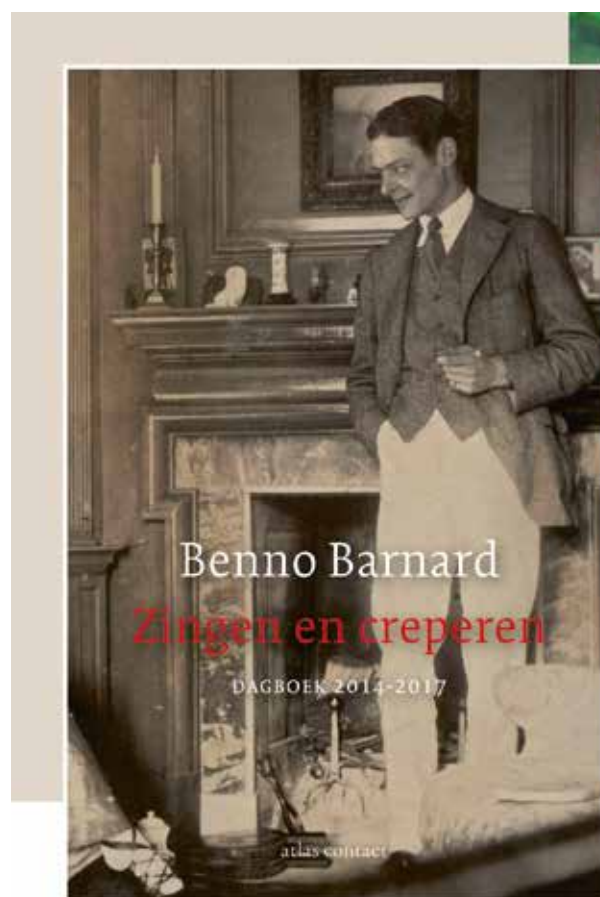
Fundamenteel poëtisch

Die gedachte was ook de drijvende kracht achter de poëzie van Les Murray. De Australische plattelandsdichter stierf eerder dit jaar en vervoegde zo het pantheon van geweldige dichters die de Nobelprijs net niet gekregen hebben. In 1998 trad hij op tijdens het Poetry International Festival in Rotterdam. Daar sprak hij een *Defence of Poetry* uit. Een van de kerngedachten die hij daarin verwerkte, is dat de mens een fundamenteel poëtisch wezen is. Al sinds de oude Grieken buigen we ons over de vraag naar de ware

aard van de mens: zijn we rationele wezens, politieke dieren, of toch eerder irrationele, emotionele creaturen die per ongeluk en occasioneel tot nadenken in staat zijn? Of moeten we een eerder Schopenhaueriaans mensbeeld hanteren en is het de wil die ons menszijn bepaalt? Of is de kern van ons menszijn misschien wel liefde? Zijn we eerder *ens amans* dan *ens cogitans* of *ens volens*, zoals ook de eerder aangehaalde Max Scheler opperde?

Als we Murray mogen geloven zijn we poëtische wezens. En ik geloof hem graag. De mens is het wezen van de poëzie. In de poëzie ligt het wezen van de mens. In gedichten drukken we iets substantieels van onszelf uit, en vinden we iets substantieels van onszelf terug. Dat betekent dat de gevolgen van de ontleding, en van het feit dat slechts enkelingen nog naar gedichten grijpen om greep te krijgen op de werkelijkheid, veel verder gaan dan we kunnen vermoeden. We drijven weg van onszelf wanneer we wegdrijven van de poëzie. En op een dag is de mens niet meer dan wrakhout dat aanspoelt op de oevers van een leeg bestaan.

Dit 'Pleidooi voor poëzie' werd uitgesproken op 28 mei 2019 in het kader van het Versopolis Festival. Het is een initiatief van Poëziecentrum en Antwerpen Boekenstad. U kan de lezing integraal bekijken en beluisteren via <https://poeziecentrum.be/projecten/versopolis>

Benno Barnard Zingen en creperen DAGBOEK 2014-2017

Dit jaar wordt Benno Barnard 65 en publiceert hij *Zingen en creperen* (Atlas Contact), een dagboek over de werkelijkheid zoals de ik die beleeft, gelardeerd met de meest uiteenlopende citaten uit de poëziegeschiedenis (want in gedichten zijn alle eeuwen vandaag).

Zingen en creperen is een dagboek waarin de schrijver de dagen door elkaar laat lopen – en de keuze soms aan de lezer laat ('vrijdag of dinsdag, kiest u maar'). Verhalende en reflectieve passages, stijloefeningen, schimpscheuten, grappen en intimiteiten worden vermengd. Het is een hoogst ongewone vorm van denken en voelen die we hier tegenkomen: dit proza lijkt geschreven door een Engelsman die zijn leven op het platteland en in alle Europese hoofdsteden tegelijk doorbrengt.

*'Een boek van feestelijke rijkdom. (...)
Een traktatie om lang en langzaam van te genieten'*
– LITERAIR NEDERLAND –